

ДЖЕРЕЛА З ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТКЛАСИЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ МАЙЯ

З руйнуванням великої цивілізації Теотіуакана в Центральній Мексиці в середині VII ст. та з падінням класичної цивілізації майя в IX ст., що було наслідком американського великого переселення народів, Мезоамерика вступила в епоху постійних війн і занепаду, що відзначається інтенсивною конкуренцією між центрами і загальним ростом мілітаризації. Тольтеки вкупі з войовничими групами майямовних племен, що населяли південь мексиканського штата Кампече і схід штата Табаско та монополізували морську торгівлю в прибережних районах Юкатану, поступово захопили владу над більшою (північною) частиною півострова Юкатан. Протягом X-XII ст. центром ранньої посткласичної цивілізації майя на Юкатані було місто Чичен Іца на північному сході півострова. Місто Майяпан, розташоване на південному заході від Чичен Іци, було засновано та процвітало у пізній посткласичний період (1260-1440 рр.) і очолювало Майяпанську Лігу – територіальне царство, об'єднання трьох міст-держав. З падінням Майяпану в 1441 р. жодне місто Юкатану не спромоглося стати новим центром об'єднання, і на Юкатанському півострові утворилося 17 самостійних міст-держав. Коли конкістадори вперше вступили на землі майя у 20-ті рр. XVI ст., вони виявили невеликі міста-держави в північній частині Юкатана, тоді як південний схід півострова був майже спустошений. Великі класичні центри майяської цивілізації на цей час були давно зруйновані, про них не пам'ятали навіть найстаріші жителі півострова.

Джерела для вивчення посткласичної цивілізації майя багаті та різноманітні. З письмових джерел найбільшу цінність представляють, насамперед, ті, що написані самими індіанцями ще до іспанського завоювання. *Рукописи* були у всіх жерців, а в містах були бібліотеки. Багато жерців майя (майже єдині грамотні люди) загинули під час війни з іспанцями. Незабаром знання древньої письмовості було цілком втрачено, особливо після успішного виконання іспанцями “цивілізаторської місії”. Переважну більшість рукописів було знищено (тільки на автодафе 12.7.1562 р. було спалено 27 сувоїв) [1.-С.64-67], і таких рукописів збереглося усього чотири. Названо їх за місцем збереження: Мадридський (кодекс Тро-Кортесіанус), Дрезденський, Паризький (кодекс Перес), Грольє [2.-С.226-227]. Всі вони були створені в регіоні сучасного штата Кампече (Мексика, захід півострова Юкатан), крім кодексу Грольє, що має точне місце походження – суха печера в штаті Чіапас (Мексика). [3.-С.113].

Дрезденський рукопис зберігся, мабуть, цілком. Він був придбаний в 1739 р. у невідомої приватної особи у Відні для Дрезденської Королівської бібліотеки, і вперше опублікований в III т. “Мексиканських старожитностей” у Лондоні в 1833 р. [2.-С.226-227]. Американський археолог Е. Томпсон віддає перевагу датуванню Дрезденського кодексу 1200-1250 р. н.е., та вважає, що це була посткласична версія документа більш раннього класичного часу [5.-С.15]. Другий дослідник Д. Пакстон стверджує, що дата може бути пізнішою [3.-С.112].

Паризький рукопис знайдений у 1859 р. відомим французьким ученим Леоном де Роні, одним із перших дослідників писемності майя, у кошику з різними паперами в Паризькій бібліотеці, і уперше виданий ним у 1887 р.

Мадридський рукопис складається з двох уривків, що були виявлені незалежно один від одного і спочатку вважалися двома різними рукописами. При дослідженні стало наявним, що вони точно доповнюють один одного. Перший уривок кодексу був придбаний у 1875 р. в Естремадурі (Іспанія). Він одержав назву “кодекс Кортеса”, тому що передбачалося, що рукопис колись належав завойовнику Мексики. Другий уривок придбав у 1869 р. у Мадриді найвідоміший романтик майяністики

французький американіст Шарль Етьєн Брассер де Бурбур у дона Хуана Тро-і-Ортолано, за іменем якого рукопис одержав назву “Кодекс Троано”. Вперше рукопис був опублікований у Мадриді в 1892 р. [2.-С.227; 4.-С.250].

Рукопис Грольє зберігається в приватній колекції у Нью-Йорку і вперше був виявлений й опублікований Майклом Д. Ко тільки в 1973 р. [6; 2.-С.227].

Усі вони є жрецькими требниками, що визначають виконання різних обрядів і жертвопринесень, пов’язаних з усіма галузями господарства і життям всіх прошарків населення, крім рабів. Докладний перелік ритуалів супроводжують відповідні вказівки, що дані у виді короткого опису занять богів. Ці свідчення давали підставу і для різних передбачень сприятливого часу для різних робіт або, що частіше, соціальних потрясінь або природних лих, з використанням історичних і астрологічних даних. Требники жерців були у всіх селищах, тому не дивно, що саме вони потрапили в руки іспанців у числі місцевих трофеїв та сувенірів і уціліли, на відміну від міських бібліотек верховного жрецтва. Переклад на російську мову та докладний аналіз рукописів опублікований Ю.В. Кнорозовим [2].

Ще одна група письмових джерел доколумбового періоду – це *епіграфіка* на посуді, стелах і на різних архітектурних деталях і стінних розписах. За обсягом цей вид джерел, приблизно, в 20 разів перевищує обсяг рукописів, а зміст – яскравіший та різноманітніший. Використання цього виду джерел стало можливо тільки наприкінці 70-х років, після збору, обробки і публікації збережених текстів [6; 7] та перекладів і тлумачення цих текстів у комплексі з зображеннями, що їх супроводжують. Вперше ці тексти були оприлюднені у квітні 1971 р. у клубі Грольє в Нью-Йорку на виставі “Писемність древніх майя”, для якої вдалось зібрати безліч виробів майя I тис. н.е. з кераміки, каменю та кістки, що мали зображення та невеликі ієрогліфічні написи. Більшість цих предметів походило з грабіжницьких розкопок, тому вперше попало у поле зору дослідників. Особливе місце серед них займала значна колекція витончених поліхромних керамічних ваз [8.-С.126-129]. У даний час загальне число відомого фахівцям посуду із сценами, виконаними поліхромним розписом або в техніці різьблення по сирий глині, перевищує 2 тис., із яких опубліковано біля 500.

Переважає більшість парадного посуду датується пізньокласичним часом – VII-IX ст., однак це не перешкода для залучення їх у якості цінного матеріалу і при дослідженні посткласичної епохи. Велика частина парадної кераміки походить з поховань знаті майя, однак не є похоронною за своїм призначенням. Стан більшості посуду (парні дірочки для ремонту, сліди сильної потертості днищ) свідчить про їх тривале культове використання.

Після перекладу Ю.В. Кнорозовим написів на посуді [9-12] стало наявним, що посуд був приналежністю поминального ритуалу. Судячи з них, кераміка присвячувалася пам’яті персон, що належали до вищої аристократії. Тексти на посуді поділяються на два типи. Навколо вінця глечика розташовано завжди одну й ту ж “первинну стандартну формулу” (“формулу відродження”), де йдеться, як припускають, про подорож душі померлого до підземного царства. Вторинні тексти розташовуються біля зображених фігур і вміщують титули та імена богів чи реальних людей.

Зображення на посуді, як і на стелах, саркофагах, деталях архітектурних споруд [13-14], можна віднести до двох основних груп – міфологічної та світської. Перша включає сцени з міфів, зображення богів і казкових персонажів (старий бог у раковині, бог-літуча миша, два брати-близнюки), друга – сюжети з життя історичних, конкретних осіб; особливо виділяються палацеві сцени, батальні та переможні. Міфологічні, обрядові, палацеві і батальні сцени представляють багату та різноманітну інформацію про всі сторони життя майяського суспільства, зокрема про політичну історію майяських міст-держав.

До 1547 р. іспанці в цілому закінчили підкорення Юкатану. Однією з перших акцій, здійснених ними, був поділ землі на маєтки, що були даровані як відшкодування за службу королю Іспанії. Незабаром після цього іспанська корона запросила детальний опис окупованих земель: географію, гідрологію, сільськогосподарське виробництво, присутність металів і дорогоцінних каменів, і, крім іншого, етнографічний опис населення та нарис політичної історії тубільців. Маючи дуже обмежене уявлення про скорені землі, багато хто з землевласників просили індіанців, що працювали в них, скласти необхідні частини звітів. Тож *історико-географічні свідчення індіанців*, зібрані під час або відразу після Конкісти, складають наступну групу джерел. До них відносяться анкети, розіслані губернатором Юкатану землевласникам у різні провінції і міста, які містили 50 питань і відповідей; вони увійшли в історіографію під назвою “Повідомлення з Юкатану” [15].

Опубліковано 50 повідомлень, зібраних за наказом іспанського короля від 20 травня 1580 р. і посланих в обидві столиці провінції Юкатан – Мери́ду на заході і Вальядолі́д на сході. Під кожним із повідомлень є підпис поміщика, власника декількох селищ із прилеглими землями, але досить часто можна зустріти імена основних інформаторів іспанських конкістадорів, або краще сказати, справжніх авторів. Наприклад, 11 із 50 повідомлень із місць склав відомий діяч, історик і суспільствознавець, за походженням знатний майя Гаспар Антоніо де Еррера (Чи), його ім'я згадується в цих повідомленнях, деякі з них він навіть підписав. Брили участь в укладанні “Повідомлень” Алонсо Печ, Хуан Печ, Педро Май, Дієго Шив та інші представники індіанської знаті.

Авторству індіанців належать і багато свідчень, використаних іспанськими хроністами, часто без указівки джерела інформації. Зокрема, Дієго де Ланда, Франсіско Санчес де Агіляр, Педро Сантільяна використовували повідомлення, згадані Г.А. Чи, нащадка халач вініка м. Мані Напполь Шива. Ланда користувався інформацією На Чи Кокома, нащадка могутньої династії халач вініків, що правили в м. Майяпані. Обидва індіанці належали до сімей, що давно ворогували, їхня історія описана Ю.В. Кнорозовим у його передмові до праці Ланди [4.-С.6-7].

До документів колоніального періоду індіанського походження можна віднести оригінал роботи Г.А. Чи “Повідомлення про звичаї індіанців”, що вважалася втраченою до її виявлення в 1934 р. в Севільї [16.-С.230-232]. Крім того, Чи був частково автором, частково перекладачем “Документів із Сотути” (земельних договорів і описів володінь) першої половини XVI ст. [17].

Існує ще один комплекс *сімейних індіанських документів*, що має назву “Фамільні папери родини Шив”, що є джерелом виняткової важливості. Вони складаються із 4 частин: генеалогічне дерево членів родини Шив від 1380 до 1685 рр.; дві сторінки тексту на мові майя 1557 р., що відносяться до зборів різних представників знаті у місті Мані для встановлення кордонів земель декількох сусідніх міст-держав, що одержали назву “Земельний договір Мані”; мапа території, контрольованої Шивами в 1557 р.; сторінка, підписана Хуаном Шив у 1685 р., де записано безліч подій, починаючи з 1533 р., із подвійним майяським і європейським датуванням, що є базовим документом для кореляції хронології майя.

Ці документи були знайдені Е. Томпсоном та вперше опубліковані В. Гейтсом у 1937 р. [18]. Генеалогічне дерево показує родоначальника династії Шив Хун Віцил Чака, що сидить біля його коренів. У руці він тримає віяло зі змієподібною ручкою – скіпетр влади. Поруч із першим Шивом розташована його дружина, що вказує на їхнє спільне досягнення – розгалужене фамільне дерево Шив. Цікаво, що дерево виростає з попереку чоловіка, що графічно відображає патрилинійність роду. Мета створення цього документа лежала в доказі успадкування Шивами колоніального періоду їхньої древньої столиці – Ушмаля – перед Іспанською Коронаю.

Мапа показує провінцію Мані із столицею в центрі, з указівкою міст і доріг, що їх з'єднували. Символом кожного містечка і селища є католицька церква з вежами та хрестами; маленькі села показані простим хрестом. Символ міста Ушмаль, зруйнованого задовго до приходу іспанців, зазначений як майяський храм.

Договір правителів, що супроводжує мапу, датований також 1557 роком і є найбільш раннім відомим документом, що написаний латиницею на мові майя-юкатеків, та описує кордони держави Шив.

З іспанських хронік відомо, що перші місіонери розробили алфавіт майя на основі латинського. При монастирях були створені своєрідні інтернати, де діти індіанців виховувалися і навчалися грамоті. Тому в другій половині XVI ст. багато індіанців майя вміли писати так званим “радиційним” алфавітом. Деякі з них намагалися записувати на мові майя стародавні перекази та інші тексти. З'явилися рукописи, у яких були уривки найрізноманітнішого змісту. Деякі уривки мають витоки з древніх рукописів.

Індіанські хроніки колоніального періоду звичайно називають “Книгами Чилам Балам”, по імені віщуна – чилана Балама (Ягуара), що жив у часи іспанського завоювання і був відомий тим, що він попереджав про прихід білих бородатих людей. Тому багато місцевих общин називали свої хроніки в його честь. Тільки декілька з них збереглося і вивчено. Це група текстів історичного, міфологічного, календарного й астрологічного змісту. Написані вони латиницею, але майяською мовою; очевидно, джерелами для їхнього написання служили древні ієрогліфічні тексти. Знайдено 10 таких книг, які мають назви за місцем знахідки (і, можливо, написання) – Мані, Чумайель, Тісімін, Кава, Калкіні, Ішиль, Ошкуцкаб, Нах, Текаш, Тусік. Окремі з них опубліковані – Книги Чилам Балам із Мані (“Манускрипт Переса” – рукописна копія втраченого оригіналу 1585 р.) та частково з Ошкуцкабу [19], з Чумайеля, Тісіміна (відсутні перші два втрачених тексти), Калкіні [20-23].

Книги Чилам Балам містять короткі описи подій у Юкатані у X-XVI ст. Ці події трактуються відповідно до історичної концепції майя про циклічну природу людської історії. Збереглися екземпляри, що частково містять прямі переклади доколумбових текстів, оригінали яких були знищені іспанцями. Однак ясно, що створювалися вони під колоніальним впливом (аж до використання іспанських слів) і за політичними мотивами правителів міст.

Також в книгах містяться тексти “Пророцтв Тунів” (майяск. “тун” – рік). Ці останні стали відомі європейцям досить рано, оскільки вони вміщені як додаток до праць з історії Юкатана Бернардо де Лісани (1633 р.) та Дієго де Когольюдо (1688 р.). У нові часи перший переклад європейською мовою було виконано Брассером де Бурбур у 1870 р. Після цього побачили світ численні повні та часткові переклади “Пророцтв” європейськими мовами. Одними з найдосконаліших є англомовний переклад Р.Л. Ройса [24] та російський переклад Ю.В. Кнорозова [25.-С.93-96], видання яких містять і тексти мовою оригіналу. Вони є цінним джерелом для вивчення символіки, обрядовості та змісту державних ритуалів.

З інших текстів мовою майя треба згадати “Хроніку з Чак-Шулуб-Чен” (інакше “Манускрипт Накук Печ”), видану вперше Д.Г. Бринтоном у Філадельфії у 1882 р. англійською та Ш. Шарансеєм у Парижі у 1891 р. французькою мовами [26], а також “Хроніку з Яшкукуль” (або “Манускрипт Наум Печ”), яку вперше видав І. Мартинес Фернандес у Мексиці у 1926 р. [27]

Важливі також *епічні тексти* та *драми* племен, споріднених з майя. Найбільший інтерес представляють епос майя-кіче “Пополь Вух” [28; 29] і “Аннали какчикелів” [30]. “Пополь Вух” (майяск. – “книга циновки”) чи “Манускрипт з Чичикастенанго” (за місцем знахідки) – вершина літературної традиції майя-кіче, що є не тільки найбільш видатним літературним твором майя, але й одним із дійсно великих досягнень індіанської культури Америки в цілому. Це поема з 9000 віршів,

де збережені космогонія, міфологія й історична традиція кіче, найбільш могутнього народу в гірській Гватемалі; вона є традиційним джерелом для інтерпретації класичної цивілізації майя. Записано поему в XVI ст. у столиці кіче Утатлані; оригінал був втрачений у середині XIX ст., і зараз існує лише копія, виявлена Брассером де Бурбур у Гватемалі наприкінці XIX ст. Йому належить і відкриття “Аналів какчикелів” – історичної хроніки держави майя-какчикелів, що за стилем нагадує епос родинних ім кіче.

Майяська драма представлена п’єсами “Рабіналь-Ачи” (“Військовий з Ачі”), єдиною, що збереглася у більш-менш повному вигляді з усього багатства майяських театральних творів, та “Шахох кіче-вінак” (“Танок людей кіче”). “Рабіналь-Ачи” була знайдена Брассером де Бурбур та вперше видана ним у Парижі в 1862 р.[31] Незважаючи на те, що п’єса була записана жителем селища Рабіналь у гірській Гватемалі у жовтні 1850 р., вона, безумовно, є літературною пам’яткою кіче доіспанського часу. Аналіз історичних обставин змісту та мови тексту дозволяють датувати його первинний варіант другою половиною XV ст., як раз коли єдина держава кіче розпалася, від неї відділилися інші майямовні племена (цоциль, мам, какчикель) і на її місці утворилося два міста-держави кіче – Рабіналь і Кече.

“Шахох кіче-вінак” виконувалася ще в середині XIX ст. та збереглася тільки в переказі Брассера де Бурбур, який став самовидцем вистави, але не зміг здобути повний текст через опір старих жерців селища. В основі драми лежить дійсна подія – пророцтво какчикельського жерця про близьке жорстоке загарбнення держави кіче “вдягеними та озброєними з ніг до голови людьми”, тобто створення її можна віднести до початку XVI ст. [32.-С.256-258]. Незважаючи на космогонічно-легендарний характер епосів та побутово-подійний характер драм, з них ми можемо почерпнути свідчення про соціальну організацію й управлінську ієрархію племен, символи влади, види господарювання та ін.

Близькі до цієї групи письмових джерел *словники*, складені в XVI ст. ченцями для своїх колег, які тільки що прибули до Юкатану, для більш успішної християнізації місцевого населення [33-36]. Цінність їх велика, тому що переклади і самий лексикон складені зі слів і за допомогою індіанців – сучасників доколумбової епохи. Державно-адміністративна, соціальна, культурно-релігійна, наукова термінологія майя знайома нам саме завдяки словникам, тому що багато слів швидко вийшли з уживання в зв’язку з утратою предметів і явищ, властивих доіспанській епосі.

З іспанських джерел найбільш ранніми є різні *документи* (листи, записки, описи) самих учасників або очевидців завоювання Центральної Америки. Майя вперше згадуються в щоденнику Христофора Колумба (четверта подорож) [37.-С.306; 38], далі – у листах Кортеса до імператора Карла V [39] і в записках Бартоломе Діаса дель Кастільо, учасника експедиції Гріхальви (1518) і Кортеса (1519), опублікованих після смерті автора [40].

Найбільшої уваги заслуговує такий вид документів, як *матрикули* – реєстри платників податків, зроблені в результаті переписів населення, що проводилися за наказом Іспанської Корони у 1549, 1584 та 1688 рр. Зберігаються вони у Севільї, в Іспанії, в Генеральному Архіві Індій, де містяться в справі “Гватемала 128”. Вперше матрикули опубліковані в 1939-1942 рр. мексиканським дослідником Пасо-і-Тронкосо та були залучені до наукового обігу декількома американськими вченими, найбільш відомими з яких є Ф.В. Шоулз та Р.Л. Ройс [41.-С.8-10]. Список 1549 р., наприклад, містить найменування біля 180 енкомьєнд колоніального Юкатану, імена власників, визначений податок. Також вказано приблизно 57 тисяч одружених платників-індіанців, які проживали в цих енкомьєндах, їхні імена та чисельність сімей, що дає нам можливість уявити кількість населення на даній території у середині XVI ст. – приблизно 256 200 жителів. На жаль, відсутні дані з провінцій Вайміль і Четумаль, які були досить багаті та щільно населені; також в них не

враховано багато індіанців-біженців, які переховувались у густих тропічних лісах півострова.

Цей документ є особливо цінним, тому що, по-перше, це найдавніший поіменний перелік населення майя, а, по-друге, він був укладений для інавгурації іспанської громадської конгрегації у 1552 р. Напередодні цієї важливої події значна частина населення була розосереджена в маленьких містечках та селищах. Але в результаті імперської політики безліч малих поселень було знищено, їхні жителі були переселені в більш великі міста. Ті, що вижили, незважаючи на всі переслідування, надовго зберегли свої муніципальні організації на новому місці. Отже, список оподаткування 1549 р., як і пізніший матрикул 1584 р., надає велику допомогу для вивчення суспільно-економічних проблем, зокрема, реконструкції знищених та переселених міст та селищ, розміри прибутків різних соціальних прошарків. З таблиць 1688 р. ми дізнаємось про розміри сімей та їх розселення по Юкатану, чисельність автохтонів та новоприбулих переселенців.

Великі географічні відкриття кінця XV – початку XVI ст. справили величезне враження на сучасників. В Іспанії, що зіграла особливу роль у відкритті земель Західної півкулі, з цього часу з'являється ціла плеяда авторів, що описали відкриття і завоювання Нового Світу. В історичній літературі за ними закріпилося збірне найменування “хроністи Індій”. Їх твори давно ввійшли в науковий оборот: з епохи Просвітництва вони широко використовуються в якості найважливіших джерел істориками різних напрямків, що досліджують відкриття і завоювання Америки, етнічні процеси й інші аспекти американської історії. Вони розповідають про усі частини Центральної Америки, повідомляють цікаві свідчення на регіональну тематику, у тому числі і про півострів Юкатан і народ майя.

Іспанські хроністи не виступали в якості цілісної, однорідної групи. Ми розглянемо лише тих авторів, чиї праці якоюсь мірою торкаються майяської тематики.

Традиційно іспанські хроністи розділяються на декілька груп за двома критеріями. Одним із головних критеріїв подібності або відмінності їхніх творів служить спосіб отримання інформації. Інший критерій – тимчасовий чинник: розгляд праць хроністів за поколіннями [42.-С.241].

У першу групу ранніх хроністів включається Пьетро д'Ангієра (Петрус Мартир) (1457-1526) [43]. Маючи широке коло інформаторів, будучи скрупульозним і сумлінним ученим, усі свідчення він одержував з других рук, оперував лише переказами і документами найвизначніших діячів Конкісти та її рядових учасників. Сам він ніколи не виїжджав за океан.

У групу старших хроністів входять найвідоміші історики Індій – Бартоломео де Лас Касас (1474-1566) [44-46] і Гонсало Фернандес де Овьєдо-і-Вальдес (1478-1557) [47]. Ці люди, що опинилися в числі безпосередніх учасників або свідків завоювання Нового Світу, добували свідчення самі в ході своєї діяльності в Західній півкулі.

З групи хроністів третього, молодшого покоління виділяються Франсіско Лопес де Гомара (1510-1598) [48], Франсіско Сервантес де Салазар (1514-1575) [49], Дієго де Ланда (50; 51). Твори більшості з них багато в чому ще подібні з попередніми, але їх уже відзначала печатка компілятивності. Причина такої зміни в тому, що до цього періоду багато етнічних груп Нового Світу були винищені, а побут і культура уцілілих народів представляли перед ними певною мірою зміненими під дією колонізації. Серед молодших хроністів особливе місце належить Дієго де Ланда, єпископові Юкатана, який був у Новому Світі особисто та залишив найбільш повний опис історії, культури та побуту майя.

З кожним наступним поколінням у працях хроністів посилюється компілятивність. З останніх авторів кінця XVI – початку XVII ст. варто згадати таких відомих істориків, що торкалися проблем Юкатану, як Хосе де Акоста (1539-1600)

[52], Антоніо Еррера-і-Тордесільяс (1559-1626) [53], Хуан де Торкемада (1565-1624) [54], Антоніо де Ремесаль (1570-1619) [55], Антоніо Васкес де Еспіноза (1570-1630) [56], Бернандо де Лісана (1575-1631) [57], Педро Санчес де Агіляр [58], Дієго Лопес Когольюдо (1612-1665) [59], Алонсо Понсе [60] і його секретар Антоніо де Сьюдад Реаль (1571-1617) [61], Андрес де Аведаньо-і-Лойола [62] та Франсіско де Елорса-і-Рада [63], Хуан Вільягутієрре де Сото-Майор (кінець XVI – початок XVII ст.) [64], Франсіско Антоніо Фуентес-і-Гусман [65]. Їх праці – майже повна компіляція. Виключенням є іспаномовні жителі Америки – Лісана, Агіляр, Аведаньо та Елорса. Крім того, Аведаньо та Елорса, а також Понсе та Сьюдад Реаль особисто подорожували по Юкатану і багато чого бачили самі.

Особливу групу представляють іспанські хроністи імперії ацтеків, чия територія увійшла до складу колоніальної провінції Нова Іспанія, – Дієго Дуран [66], Бернардо Саагун [67], Торібіо де Бенавенте-о-Мотолінія [68]. Імперія ацтеків була тісно пов'язана з державами майя, вони були близькі за соціально-політичним та економічним устроєм, тому праці цих хроністів також дають цінну інформацію для вивчення історії майя.

Твори всіх іспанських хроністів перейняті осудом язичництва, а разом із ним і всього індіанського. Виключення складають праці Лас Касаса, захисника індіанців. Головна ж цінність їх не тільки у величезній кількості фактичного матеріалу, але й у збереженні в компілятивному вигляді втрачених історичних праць і документів, особливо з огляду на те, що з пам'ятників писемності американських тубільців майже нічого не збереглося.

Усі свідчення епохи Конкісти, отримані від індіанців або завдяки власним спостереженням іспанців, в основному, стосуються часу, що безпосередньо передуює Конкісті, тобто XV-XVI ст. Тільки анонімний конспект манускрипту францисканського ченця Дієго де Ланда, єпископа Юкатану, – “Повідомлення про справи в Юкатані” – найбільш повно і деякою мірою науково висвітлює багато сторін буття майя, а головне, в ньому зроблена спроба проникнути в історичне минуле майя періоду, що передував завоюванню. Як правило, ці свідчення стосуються посткласичної епохи. “Ніякого іншого історика XVI століття не можна порівняти з Ландою за багатством і різнобічністю матеріалу” [4.-С.4]. Є припущення, що в основу його роботи лягли не збережені часом праці Г.А. Чи, а Ланда доповнив його свідчення з інших джерел і власними зауваженнями та міркуваннями. На жаль, оригінал рукопису Ланди не зберігся, та навіть скорочений конспект “Повідомлень” пошкоджений і тому не повний за обсягом.

Дані письмових джерел на сучасному етапі вивчення поєднуються з більш чисельними та багатими матеріальними джерелами, яких збереглося незрівнянно більше, ніж письмових. *Етнографічні, мистецтвознавчі й археологічні матеріали* (здебільшого у вигляді звітів археологічних експедицій) публікуються у закордонній, і, насамперед, в американській та мексиканській науковій періодиці. Матеріальні джерела, оброблені до початку 1970-х рр., стосувалися в основному вищих прошарків суспільства майя – жрецтва, світської знаті, персони правителя. В 70-90-ті роки XX ст. археологами зібрано величезну кількість матеріалів щодо соціально-політичного устрою і економіки майя та інших майямовних племен, які вже стосуються середніх та нижчих прошарків населення і тому дають можливість більш об'єктивно підходити до концептуального осмислення історії майя. Найбільш багаті археологічні дані отримані з іконографічної документації, розкопок поселень району Петен (північна Гватемала), уздовж ріки Усумасінта, і сучасного Белізу. Такі області, як північний Юкатан, західні заболочені райони Чонтальпи, гірська Гватемала – менше вивчені, оскільки, по-перше, ці регіони протягом усього XX століття були центрами соціально-політичної нестабільності, що перешкоджало стаціонарній

роботі експедицій, а, по-друге, довгий час увагу археологів привертала все ж таки класичні центри майяської цивілізації.

Використання етнологічних джерел зі сфери побуту, звичаїв та релігії сучасних майя є корисним, оскільки, з одного боку, в штаті Кінтана Роо (на північному сході Юкатана), населення якого і досі залишається у стані перманентної боротьби за незалежність від центрального мексиканського уряду, зберігся майже в недоторканому вигляді той спосіб життя майя, який застали іспанці в Юкатані ще в XVI ст. З другого боку, етнологічні пошуки важливі не тільки на чисто майяському матеріалі, але й в сфері матеріальної і духовної культури інших племен мовної групи майя-кіче (какчикель, кіче, покомам, чоль і ін.), а також сусідніх племен, не споріднених з майя [70.-С.731-781].

Якщо письмові, археологічні та етнографічні джерела дають загальну картину життя майяського суспільства, більше уваги приділяючи політичним і соціальним проблемам, то природничі науки дозволяють висвітлити економічну сферу діяльності. Один із найбільш продуктивних шляхів вивчення господарсько-економічних проблем – виявлення змін у геології, кліматології, регіональній шкалі ґрунтів. Наприклад, вивчення ґрунтів допомагає нам зрозуміти більш точно, які форми землеробства могли бути застосовані в даному районі, як землеробство адаптувалось до специфічних екологічних ніш місцевих ґрунтових умов. Крім того, так можна виявити, які саме методи застосовувалися в дійсності на практиці, тобто визначити екологічні параметри культурної адаптації [71; 72].

Також на початку 1980-х рр. з'явився новий тип джерел – матеріали аерофотознімання. Проведені випробування технологічної новинки – радіолокаційної установки НАСА – дозволили виявити невідомі до тієї пори залишки інтенсивних способів майяського землеробства і соледобичі, визначити регіони виробництва різних видів продуктів [73].

Для детального аналізу сільськогосподарської діяльності необхідно звертатися до даних палінології, ботаніки, загальної біології, остеології, хімії, фізики, астрономії. Ці матеріали дають можливість виявити вплив геолого-кліматичних умов на економіку майя, реконструювати системи життєзабезпечення, виділити фактори інтенсифікації землеробства та скотарства.

Таким чином, джерела для вивчення соціально-економічного і політичного устрою цивілізації майя можна поділити на декілька типів: письмові; етнографічні; археологічні (матеріальні); природознавчі. Письмові джерела ми розподіляємо на такі категорії: I. Тексти майя доколумбового періоду: а) рукописи; б) епіграфічні тексти і зображення; II. Тексти майя колоніального періоду: а) історико-географічні свідчення індіанців XVI ст.; б) фамільні документи аристократії майя; в) рукописи хронікального характеру; г) етнографічні тексти (епоси племен майя і т.п.); д) словники XVI ст.; III. Іспанськомовні джерела: а) документи; б) історичні іспанські хроніки XVI-XVII ст. Багаті та різноманітні археологічні, етнографічні та природознавчі дані суттєво доповнюють письмові свідчення. Всі ці джерела, зрозуміло, не є вичерпаними, і з часом можна очікувати їх розширення після нових археологічних сезонів та архівно-бібліотечних знахідок.

Джерела та література

1. Итс Р. Жизнь и злодеяния Диего де Ланда // Наука и религия. – 1976. – №3. – С.64-67.
2. Кнорозов Ю.В. Иероглифические рукописи майя. – М., 1975.
3. McAnany P.A. Living with the Ancestors: Kinship and Kingship in Ancient Maya Society. – Austin. – 1995.
4. Кнорозов Ю.В. “Сообщение о делах в Юкатане” Диего де Ланда как историко-этнографический источник // Ланда Д. де. Сообщение о делах в Юкатане. – М.-Л. – 1955.

5. Thompson J.E.S. A Commentary on the Dresden Codex. – N.Y. – 1972.
6. Coe M.D. The Maya Scribe and His World. – N.Y. – 1973.
7. Coe M.D. Classic Maya Pottery at Dumbarton Oaks. – DO. – 1975.
8. Гуляев В.И. «Глиняные книги» майя // ЛА. – 1982. – №6. – С.123-133.
9. Кнорозов Ю.В., Ершова Г.Г. Правитель и полководец из Брода Ягуара // Латинская Америка (далее – ЛА). – 1982. – №6. – С.112-122.
10. Ершова Г.Г. Лирика древних майя // ЛА. – 1982. – №9. – С.108-133.
11. Кнорозов Ю.В., Ершова Г.Г. Прорицание жреца // ЛА. – 1983. – №3. – С.123-137.
12. Кнорозов Ю.В., Ершова Г.Г. Жрецы-астрономы майя // ЛА. – 1983. – №6. – С.127-137.
13. Талах В. Забуті володарі // Всесвіт. – 1992. – №10. – С.157-164.
14. Талах В. Саркофаг: загадка залишається // Всесвіт. – 1994. – №3. – С.180-185.
15. Relaciones geografico-historicos de Yucatan. – 2 tt. – Madrid, 1898-1900.
16. Chi G. A. Relacion sobre los costumbres de los Indios // Tozzer A. M. Landa's Relacion de cosas de Yucatan. – Cambr., Mass. 1941. – pp. 230-232.
17. Documentos para la historia de Yucatan / Scholes F.V., Menendez C.R., Rubio J.I., Adams E., eds./ – Tomo I. – 1550-1561. – Merida. – 1936.
18. The Xiu Family Papers // Gates W. Yucatan Before and After the Conquest, by Friar Diego de Landa, With Other Related Documents // Maya Society. – Publication No. 20. – Baltimore. – 1937. – pp.120-135.
19. Roys R.L. The Book of Chilam Balam of Chumayel // CIW Publication No. 438. – Washington, 1933.
20. Roys R.L. The Titles of Ebtun // CIW Publication No. 505. – Washington, 1939.
21. Chilam Balam de Mani o Codice Perez /Martinez Hernandez J., ed./. – Merida. – Tipografica Yucateca, 1909.
22. Edmonsens, M. S., ed. and trans. The Ancient Future of the Itza: The Book of Chilam Balam of Tizimin. – Austin, 1982.
23. Gates W. The Maya Calkini chronicle or Documents, concerning the descent of Ah Canul // Maya Society, Publication No. 8. – 1935.
24. Кнорозов Ю.В. Письменность индейцев майя. – М.-Л., 1963.
25. Roys R.L. The Prophecies for the Maya Tuns or Years in the Books of Chilam Balam of Tizimin and Mani // CIW Publication №585. – Washington, 1949.
26. Perez Martinez H. Ah Nakuk Pech. Historia y Cronica de Chak-Xulub-Chen. – Mexico, 1936.
27. Martinez Hernandez J. Cronicas Mayas. La Cronica de Yaxkykyl. – Merida, 1926.
28. Пополь Вух. Родословная владык Тотоникапана. – М.-Л., 1959.
29. Popol Vuh: The Sacred Book of the Ancient Quiche Maya. English transl. by Morley S.G., Goetz D. /Recinos A., ed./. – Norman, 1968.
30. The Annals of the Cakchiquels /Resinos A., Goetz D., eds./. – Norman, 1953.
31. Рабиналь-Ачи (Воин из Рабиналя) // Пер. Кинжалова Р.В. // ЛА. – 1991. – №5.
32. Кинжалов Р.В. Культура древних майя. – Л., 1971.
33. Ciudad Real A. de. Diccionario de Motul, Maya Espanol, atriduido e Fray Antonio de Ciudad Real, y arte de lengya maya por Fray Juan Coronel / Martinez-Hernandez J.H., ed./. – Merida. – 1929.
34. Moran P. Arte y Diccionario en Lengua Cholti: A Manuscript Copied from the Libro Grande of Fray Pedro Moran of About 1625. – Baltimore, 1935.
35. Moran P. Vocubulario de nombres que comienzan en Romance en la Lengua Pocoman de Amatitlan. – Guatemala. – 1720.
36. Zun'iga D. de. Diccionario Pocomchi-Castellano y Pocomchi de San Cristobal Cahcoh. – San Cristobal Cahcoh. – 1608.
37. Sharer R. The Ancient Maya. – 5-th ed. – Stanford, Calif. – Stanford University Press. – 1994. – 855 p.
38. Путешествия Христофора Колумба. Дневники, письма, документы. – М. – 1961.
39. Cortes H. Five Letters of Cortes to the Emperor (1519-1526). /Trans. Morris J.B./. – N.Y. – 1928.
40. Diaz del Castillo B. Historia verdadera de la Conquista de la Nueva Espan'a. – Madrid. – 1632.

41. Roys R.L. The Political Geography of the Yucatan Maya // CIWP №613. – Washington, 1957.
42. Афанасьев В. Л. Нарративные источники по истории открытия и завоевания Нового Света // От Аляски до Огненной Земли. – М., 1967.
43. Anghiera P. M. /Petrus Martyr/. De Orbo Novo Decades. – Comoluti. – 1516.
44. Las Casas B. de. Apologetica historia summaria. – 2 tt. – Madrid, 1909.
45. Las Casas B. de. Brevisima Relacion de la Destruccion de las Indias. – La Havana, 1977.
46. Las Casas B. de. Historia de las Indias. – Madrid, 1957.
47. Fernandes de Oviedo-y-Valdes G. Historia general y natural de las Indias, islas de Tierra Firme del Mar Oceano. – 14 tt. – Asuncion del Paraguay, 1944-1945.
48. Lopez de Gomara F. Historia General de las Indias. – 2 tt. – Madrid, 1952.
49. Cervantes de Salazar F. Cronica de la Nueva Espan'a. – 2 tt. – Madrid, 1971.
50. Ланда Д. Де. Сообщение о делах в Юкатане. – М.-Л., 1955.
51. Tozzer A. M. Landa's Relacion de cosas de Yucatan. – Cambr., Mass, 1941.
52. Acosta J. de. Historia natural y moral de las Indias, en que se tratan las cosas notables del cielo, elementos, metales, plantas y animales de ellos; y los ritos, cerimoniales, leyes, gobierno de los Indios. – Barcelona, 1591.
53. Herrera-y-Tordecillas A. de. Historia general de los hechos de los Castellanos, en las islas de Tierra Firme del Mar Oceano. – 9 tt. – Madrid, 1726-1730.
54. Torquemada J. de. Monarquia Indiana. – 3 tt. – Mexico, 1943-1944.
55. Remesal A. Historia de la Provincia de San Vicente de Chiapa y Guatemala. – Madrid. – 1619.
56. Vasquez de Espinosa A. Compendio y Descripcion de las Indias Occidentales. – S.L. – 1629. – 2d ed. – Washington, 1942.
57. Lizana B. de. Historia de Yucatan. Devocionario de Nuestra Senora de Izamal y conquista espiritual impresa en 1633. – 2d ed. – Mexico. – 1893.
58. Sanchez de Aguilar P. Informe contra idolorum cultores de Obispando de Yucatan. – Madrid. – 1639.
59. Lopez Cogolludo D. Historia de Yucatan. – 2 tt. – Mexico. – 1893.
60. Ponce A. Relacion breve y verdadera de algunas cosas de las muchas que sucedieron en las provincias de Nueva Espan'a. – 3 tt. – Madrid. – 1873.
61. Ciudad Real A. de. Relacion breve y verdadera de algunas cosas... en las provincias de la Nueva Espan'a. – 2 tt. – Madrid. – 1875.
62. Avedan'o-y-Loyola A. de. Relacion de las dos entradas que hize a Peten Itza // Means P. History of Spanish conquest of Yucatan and of Itzas. – Cambr., Mass. – 1917.
63. Elorza-y-Rada F. de. A narrative of conquest of the province of the Itzas in New Spain. – Cambr., Mass., 1935.
64. Villagutierrez Soto-Mayor J. de. Historia de la conquista de la provincia de el Itza. Guatemala, 1933.
65. Fuentes-y-Gusman F.A. de. Historia de Guatemala o recordacion Florida escrita el siglo XVII. – 2 tt. – Madrid. – 1882-1883.
66. Duran D. Historia de las Indias de Nueva Espana y islas de tierra firme. – 2 tt. – Mexico. – 1867-1880.
67. Sahagun B. Historia general de las cosas de la Nueva Espana. – 3 tt. – Mexico. – Editoria Nueva Espan'a. – 1946.; 2-a ed. – Mexico. – Biblioteca Porrúa. – 1969.
68. Benavente o Motolinia T. de. – Historia de los Indios de nueva Espan'a // Colleccion de documentos para la historia de Mexico /Garcia Icazbalceta J., ed./. – T. 1. – pp. 1-250.; 2a ed. – 3 tt. – Barcelona. – 1914.
69. Кинжалов Р.В. Новые работы по истории и культуре племен майя // СА. – 1949. – №2. – С. 235-240.
70. Miles S.W. The Sixteenth-Century Pokom Maya: A Documentary Analysis of Social Structure and Archaeological Setting // Transactions of American Philosophical Society. – 1957. – No. 47. – pp. 731-781.
71. Ward W.C., Weidie A.E., Back W. Geology and Hydrogeology of the Yucatan and Quaternary Geology of Northeastern Yucatan Peninsula. New Orleans, 1985.
72. Volcanic Activity and Human Ecology /Sheets P.D., Grayson D.K., eds./. – New York, 1979.

73. The Managed Mosaic: Ancient Maya Agriculture and Resource Use. – Salt Lake City, 1996.

SUMMARY

The article deals with the problem of classification of sources for the researching of Postclassic Maya civilization. The author shows different types of ethno-historical sources: precolumbian Maya texts (codexes; epygraphics and frscos); colonial Maya texts (historic and geographical relations from Yucatan; familial documents of Mayan nobiles; cronicles; eposes; dictionaries of 16 century); Hispanian documents and chronicles. Archaeological, ethnological sources and natural sciences data are analysed as historical sources, too. The conditions of finding, the most accessfull publications, contents and usefulness of sources are defined.

В.М. Морoko

ЗАКОРДОННІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКИХ АНАРХІСТІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У гострій соціально-політичній і національно-визвольній боротьбі на теренах Російської імперії, що розгорнулася відразу після падіння монархії Романових, анархізму судилося відіграти певну роль. Це особливо стосується Півдня України з його потужним селянським повстанським рухом. Як відомо, Н. Махно і його соратники, послуговуючись ідеями анархізму, намагалися знайти свій, особливий, шлях соціального визволення краю.

Ідеї анархізму в Російську імперію в цілому і в Україну зокрема почали активно просочуватись за 15 років до того з-за кордону, де розгорнули діяльність російські емігрантські організації. Анархізм тоді проходив у Західній Європі і Північній Америці інкубаційний період свого розвитку, що завершився “походом у Росію”. Походом до певної міри результативним. Повертаючись до витоків махновського руху, згадаємо, що гуляйпільські анархісти розпочали діяльність під впливом однодумців із Катеринослава та Одеси. Організації ж останніх, і про це мова йтиме нижче, були утворені емігрантами. Пізніше в Бутирській в’язниці ідейним вчителем Н. Махна став П. Аршинов, який “власні університети” пройшов у Франції.

Отже, роль еміграції у становленні анархістської гілки визвольного руху в Росії безперечна. Однак, попри це, конкретна робота анархістських організацій за кордоном залишається недослідженою. Досі не маємо навіть окремої статті з проблеми. Лише поодинокі факти з життя еміграції зустрічаємо в публікаціях з історії російського анархізму в цілому. Відразу ж підкреслимо, що й сам анархізм, як явище суспільного життя дореволюційної Росії, теж на серйозному науковому рівні досліджувався незадовільно.

Першу спробу узагальнити історію анархістського руху знаходимо у статті Б. Горева у багатотомному фундаментальному збірнику “Общественное движение в России в начале XX века” [1.-С.475-495]. Проект здійснювався під редакцією відомих діячів визвольного руху Л. Мартова, П. Маслова, А. Потресова і відображав соціал-демократичну оцінку анархізму. До позитиву названої публікації віднесемо те, що її автор дав побіжний огляд закордонної діяльності анархістів.

Подальша література з історії анархізму припадає на 20-ті – початок 30-х рр. Вона серйозно втрачає у зв’язку з цільовим спрямуванням на “послідовне розвінчання партією більшовиків неспроможності ідеології і авантюризму тактики анархістів”. Роботи цього періоду мають не стільки науковий, скільки прикладний політико-